



Uygur Sihir Masallarındaki Kılavuz: Bovay*

The Guide in Uighur Fairytales: Bovay

Dr. Fatoş YALÇINKAYA

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

fatos-yalcinkaya@hotmail.com

ORCID : 0000-0002-8864-1608.

e-ISSN: 2667-4173

UHAD, 2025, 8/1, 118-132.

Araştırma Makalesi/ Research Article



<https://doi.org/10.61729/uhad.1652154>

Geliş Tarihi / Date Received: 05.3.2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24.5.2025

Yayın Tarihi / Date Published: 31.5.2025

Atıf / Citation: YALÇINKAYA, Fatoş (2025). "Uygur Sihir Masallarındaki Kılavuz: Bovay", *UHAD/Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 8/1, s. 117-132.

Öz

Masallar bir toplumun kültürel hafızasının ürünleridir. Geçmiş ile gelecek arasında bağ kuran masallar özellikle sihir masalları toplumun mensup olduğu dini inanç sisteminden izler taşır. Masallarda yer alan bazı olağanüstü varlıklar mitik dönemdeki inançsal sistemin masallara yansımalarıdır. Sihir masalları birçok olağanüstü varlık, tip ve motif içerir. Türk dünyası masallarında yer alan olağanüstü yardımcılarından biri yol gösteren, aksakallı, yaşlı, bilge kişidir. Bu karakterlerden biri olan Bovay ilahi özelliklere sahip bir tiptir. Mitik dönemin izlerini taşıyan bu iye, çeşitli sınavlardan geçmiş temiz yürekli insanlara yardım eden aksakallıdır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle bu iye Hızır tipiyle bütünleşerek yaşamaya devam eder. Bovay, zamanla Hızır Bovay daha yakın zamana gelince ağırlıklı olarak Hızır şeklinde anlatılarda kendine yer bulur. Masallarda kahraman yolculuğa çıktığı zaman, yolculuğun çeşitli aşamalarında bu ilahi tiplerle karşılaşır. Uygur halk bilimciler masaldaki tipleri sınıflandırırken Hızır ve perizatları ilahi образlar başlığı altında ele alıp incelemişlerdir. Genellikle masallardaki olağanüstülük bu tiplerin yardımıyla çözülür. Bu sebepten masalların olmazsa olmazlarındanlardır. Bovay bir kılavuzdur. Kahramana yardım eden, onu doğru yola sevk eden, zaman zaman ona ilahi mesaj ya da sihirli nesne getiren kişidir. Bovay, ilahi mesaj ve kutsal emanet (sihirli nesneler) taşıyan bir velidir. Çalışmamızda Uygur sihir masallarındaki ilahi obraz olan Bovay'ın masallardaki işlevi üzerinde durulacaktır. Öncelikle Türkiye'de ve Doğu Türkistan'da yayımlanan Uygur masalları ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Masal metinleri toplam 872 masal metni içinden seçilmiştir. Metin merkezli yapılan çalışmamızda kullanılan sihir masalları 1979-1988 ile 1980-

* Bu makale; 2014 yılında Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Türk Halk Bilimi Anabilim Dalında doktora öğrencisi iken hazırlanmış, ESSA III Türk Dünyasına Katkı Sunan Şahsiyetler Sempozyumu Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV'a Armağan 9-10 Kasım 2023 Kırgızistan'da bildiri olarak sunulmuştur.



1997 yılları arasında Şincan Halk Neşriyatı tarafından yayımlanan seri kitaplardan alınmıştır. Çalışmanın örneklemini Uygur sihir masalları ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bovay, Hızır, İlahi obraz, Uygur, Masal.

Abstract

Tales are products of a society's cultural memory. Fairy tales that establish a connection between the past and the future, especially magic tales, carry traces of the religious belief system to which the society belongs. Some of the supernatural beings in tales are the reflection of the belief system in the mythical period. Magic tales contain many supernatural beings, types and motifs. One of the extraordinary helpers in the tales of the Turkish world is the guiding, white-bearded, old, wise person. One of these characters, Bovay, is a type with divine characteristics. This character, who bears the traces of the mythical period, is a white-bearded man who helps pure-hearted people who have gone through various trials. With the Turks' acceptance of Islam, this person continues to live by integrating with the Hızır type. Bovay, over time, finds himself in narratives as Hızır Bovay and more recently as Hızır. In tales, when the hero sets out on a journey, he encounters this divine figure at various stages of the journey. While classifying the characters in the tale, Uyghur folklorists have examined Hızır and the perizats under the title of divine obraz. Usually, the extraordinary in fairy tales is solved with the help of these characters. For this reason, they are indispensable in fairy tales. Bovay is a guide. He is the person who helps the hero, directs him to the right path, and sometimes brings him a divine message or a magical object. Bovay is a saint who carries a divine message and a sacred relic (magical objects). In our study, we will focus on the function of Bovay, the divine object in Uyghur magic tales, in tales. Firstly, a literature review was conducted on Uyghur tales published in Turkey and East Turkestan. The fairy tale texts were selected from a total of 872 fairy tale texts. The magic tales used in our text-centered study were taken from the serial books published by Şincan Halk Neşriyatı between 1979-1988 and 1980-1997. The sample of the study was limited to Uyghur magic tales.

Keywords: Bovay, Hızır, Divine type, Uighur, Tale.

Extended Summary

Tales are products of a society's cultural memory. Tales that carry traces from the past and establish a connection between the past and the future, especially magic tales, carry traces of the religious belief system to which the society belongs. Some of the extraordinary beings in fairy tales are the reflection of the belief system in the mythical period. Magic tales contain many extraordinary beings, types and motifs. One of the extraordinary helpers in the tales of the Turkish world is the guiding, white-bearded, old, wise person. One of these characters, Bovay (old, white-bearded), is a type with divine characteristics. This character, bearing the traces of the mythical period, is a white bearded man who helps pure-hearted people who have gone through various tests. When the Turks accepted Islam, this character took the name Hızır and continued to live by integrating with the Hızır type. The Bovay type is also encountered in the tales of the Uyghurs, who have an ancient past and narrative tradition. Bovay has found a place in narratives over time as Hızır Bovay, and more recently as Hızır. In fairy tales, when the hero of the fairy tale sets out on a journey, he encounters this divine figure at various stages of the journey. However, no one who encounters Hızır Bovay realizes that he is Hızır. When Hızır suddenly disappears, it is understood that Hızır is the one who helps. While classifying the characters in the tale, Uyghur folklorists have examined Hızır and the perizats under the title of divine obraz. Divine type (characters) are frequently encountered not only in fairy tales, but also in mythical narratives, epics, legends and memories. Usually, the extraordinary in fairy tales is solved with the help of these characters. For this reason, they are indispensable in fairy tales. Bovay is a guide. He is the person who helps the hero, directs him to the right path, and sometimes brings him a divine message or a magical object. Bovay is a saint who carries a divine message and a sacred relic (magical objects). This guide type, which is the kam, white shaman in old belief systems, turns into a prophet or guardian type with the acceptance of monotheistic religions. Bovay; is used as an adjective for old men who do not have any extraordinary characteristics among Uyghurs today. For this reason, in tales created in the past but recently compiled and written down, Bovay, which is a guide by compilers or editors, was deliberately corrected and written down as Hızır. Here, the effect of accepting Islam is also evident. In addition, the term "Bovay" was also used for old men who do not have any divine characteristics. It has been determined that in tale texts recently written down, the term "Hızır Bovay" or simply "Hızır" was frequently used. In this way, it was aimed to distinguish between the old man who does not have any divine characteristics and the divine obraz, who is an extraordinary helper type. In this way, the ordinary old man and the extraordinary being who has divine characteristics were separated from each other without causing any confusion of meaning. In our study, we will focus on the function of Bovay, the divine object in Uyghur magic tales, in tales.

Giriş

Anavatanları Doğu Türkistan olan Uygurlar günümüzde Kazakistan, Kırgızistan başta olmak üzere dünyanın farklı coğrafyalarında yaşamaktadırlar. Yerleşik hayata geçen ilk Türk topluluğu olan Uygurlar, zengin bir kültürel mirasa sahiptirler. Coğrafik ve stratejik konumları,

tarihi İpek Yolu üzerinde bulunmaları Uygurların farklı kültürlerle tanışmasına vesile olmuştur. Aynı zamanda kavşak noktasında yer almalarının avantaj ve dezavantajlarını da yaşamışlardır. Bu kavşakta yer almalarından dolayı çok farklı kültürlerle karşılaşmaları kültürel zenginlik açısından avantaj sağlarken stratejik konumları nedeniyle sürekli işgal edilmeleri ise dezavantajları olmuştur. Uygurlar, tarihsel süreç içerisinde bazen kendi istekleri ile bazen de çeşitli zorunluluklardan dolayı farklı inanç dairelerine mensup olmuşlardır.

Uygurlar çeşitli dini inançları benimsemişlerdir. Animizm ve Totemizm temelinde gelişen Şamanizm inancı onların en eski dinleri olmuştur. Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık gibi inanç sistemleri de Uygurların dini hayatlarında önemli izler bırakmıştır. Uygur Türklerinin İslam'ı kabul etmelerinden sonra, tarihlerinde köklü değişimler yaşanmıştır. İslam dini Uygurların kabul ettiği son din olarak onların kültürlerinde yerini almıştır (Kurban, 2017: 267). Uygurların kabul ettiği son din İslamiyet olmuştur. Uygurlar İslamiyet'i kabul ettikten sonra topyekûn olarak Müslüman olmamışlardır. Günümüzde bile bütün bu farklı inanç sistemlerine mensup bireyler yaşamaktadır. Bir topluluğun bütün üyelerinin aynı anda eski inançlarını terk edip yeni inancı kabul etmeleri sosyolojik olarak pek de mümkün değildir. İslamiyet'i kabul etmiş bireylerin bile inanç sistemlerinde ve yaşamlarında eski inançların izlerini görmek mümkündür.

Eski inanç sistemine ait unsurların nasıl değişim geçirdiklerini anlamak için sihir masallarına bakmak oldukça yararlı olacaktır. Bu durumun nasıl işlediğini anlayabilmek için Raoul Rosière'nin *Epik Kanunları'ndan* olan Transpoze olabilme kanunu (la loi des transpositions) ve Adapte olabilme kanununa (la loi des adaptations)¹ bakmak yerinde olacaktır.

Transpoze olabilme kanununa (yer değiştirebilme) göre hatırası zayıflayan, unutulmaya yüz tutan bir anlatı tipine bağlı olan anlatımlar, daha meşhur bir anlatı tipine bağlı olarak anlatılır. Adapte olabilme kanununa göre ise çevre değiştiren her anlatı, kendisini yeni çevresinin sosyal ve etnografik şartlarına adapte eder, değişir. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle yeni bir kültür dairesine geçmeleri, zaman içerisinde mazide kalan kültürel her türlü birikimin ya İslami bir kılığa büründürülmesi ya da unutulması sonucunu doğurmuştur. Bu adaptasyon ve unutma sürecinin izlerini, en somut şekilde muhtelif zamanlarda oluşmuş destanlarda takip edebiliriz. Bu anlatımlar içerisinde yer alan olaylar, kahramanlar ve motifler yeni kültür çevresinin edinimleriyle dönüşüm süreci içerisine girerek güncelliğini koruma eğiliminde olmuştur (Duman, 2012: 191). Mustafa Duman'ın yapmış olduğu bu tahlil masallar için de geçerli olmuştur. Uygur masallarındaki Bovay tipi Uygurların İslamiyet'i kabul etmeleriyle Hızır² tipine dönüşmüştür.

Mustafa Duman bir şekilde yaşamını sürdüren bu unsurlar için *dirençli kültür unsuru* ifadesini kullanır. Dirençli kültür unsuru; dönemin şartlarına uygun olarak değişse de anlatımlar içerisinde yer alan, sosyal hayattaki değişimlere rağmen sabit kalan unsurdur. Bu yapılar, insan zihninde bulunur ve belirli bir işlevi üstlenir (2012: 191). Bu tanıma bakınca Bovay'ın dirençli kültür unsuru olduğu söylenebilir. Çünkü Bovay eski anlatılarda sadece

¹ Daha fazla bilgi için bkz. (Gennep, 1912), (Duman, 2012).

² Hızır için bkz. (Aydın, 1986), (Ocak, 1999), (Çetin, 2002), (Duman, 2012), (Kılıç, 2014), (Döğüş, 2015), (Çınar, 2020), (Erk, 2022).

Bovay olarak yer alırken daha sonraki anlatılarda Hızır Bovay ve İslamiyet'in kabulüyle birlikte ise Hızır şeklinde anlatılarda yaşamaya devam etmiştir. Bu yönüyle Bovay dirençli kültür unsuru grubunda yer alır. Halk anlatıları bu tipten kültür unsurlarıyla doludur. Bülent Akın'ın tespitlerine göre halk anlatıları yaratıldığı toplumun hayat tarzını, düşünce yapısını, dünya görüşünü ve ideallerini yansıtır. Kuşaktan kuşağa aktarılırken de etkileşim içinde bulundukları toplumların inanç ve kültür yapılarına paralel değişim ve gelişim gösterirler. Bu anlatılar içinde yer alan tipler ve motifler değişim ve gelişim sürecinde yenilenerek güncellenirler (2012: 19-20). Olağanüstü yardımcı grubunda yer alan Bovay, inancın nasıl değiştiğini ve nasıl şekillendiğini gösteren örneklerden biridir. Değişim ve adapte olma özelliğine sahip tipler uzun süre varlığını koruyabilmiştir:

Söz konusu adaptasyon ve değişim sürecini yaratılış mitlerinden ve ilk dönem efsanelerinden başlamak suretiyle tüm halk anlatılarında takip etmek mümkündür. Bu anlatılar içerisinde yer alan bazı ifadeler İslamiyet'ten önceki Türk inanç sisteminde insanlara yolda kaldıkları, hastalandıkları, kıtlık çektikleri vb. zor durumlarda yardım eden bazı yardımcı iyelerin mevcudiyetini göstermektedir. İslamiyet'in kabulüyle birlikte dönüşüm sürecine girdiği görülen bu iyelere ait fonksiyonların artık tamamının İslami bir çehreye bürünmeye başladığı dikkati çekmektedir. Bu değişim ve dönüşümün Hızır'ı, zamanla, her türlü konuda kendisinden yardım dilenilen bir varlık olarak tasavvur edilir hale getirmiş olduğu görülmektedir (Duman, 2012: 192-193).

Yer-su iyelerinin cisimleşmesiyle ortaya çıkan ve Türk kültürünün bilinen en eski metinlerinde "Boz Atlı Yol İyesi" olarak görülen doğaüstü yardımcı, İslamiyet'in kabulüyle "eren", "derviş", "evliya", "baba" ve "dede" gibi genel adların yanında "Dede Korkut", "Hızır" veya "Hz. Ali" gibi özel adlar aldığı (Akın, 2012: 20) da görülmüştür.

Yol Hamisi, İslam'ın kabulüyle fonksiyonlarının büyük bir kısmını Hızır üzerine geçiren mitolojik karakterdir. Bu iye (Ala Atlı Yol Tengrisi) Uygurlara ait Irk Bitig kitabında baht ve talihin koruyucusu olarak görülür. Ala Atlı Yol Tengrisi yolcuları koruyan, gece gündüz Hızır gibi boz atla dolaşan, darda olana yardım eden ve mutluluk dağıtandır. Ala Atlı Yol Tanrısı İslamiyet'in etkisiyle Boz Atlı Hızır kültürüyle bütünleşerek varlığını korumuştur (Bayat, 2012: 144-147). Mustafa Duman'ın tespitlerine göre ise İslamiyet'in kabulüyle birlikte sosyal hayatta meydana gelen değişimler halk anlatılarına da yansımıştır. Bu değişimler içindeki en dikkat çekici olanlardan biri Hızır'dır. Halk anlatılarındaki yardımcı ruh arketipi olan bozkurt, İslami düşünüş tarzı ile yeniden şekillenerek aksakallı bilge Hızır figürü şeklinde (2012: 197) varlığını sürdürmüştür.

Uygur halk bilgisi ürünlerinde yer alan olağanüstü yardımcı tip olan Bovay, Uygurların İslamiyet'i kabul etmeleri ile birlikte Hızır tipine dönüşmüştür. Bu dönüşüm İslamiyet'i benimsemiş birçok Türk topluluğunda da (Azerbaycan, Kazak, Kırgız, Tatar, Türkmen...) aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Halk anlatılarında bir kılavuz tip olarak ele aldığımız Bovay, mitik bir karakterdir. Bu tip, farklı şekilde adlandırılmıştır. Bu olağanüstü mitik yardımcı için; Yol Hamisi, Ala Atlı Yol Tengrisi, doğaüstü yardımcı, ruh, büyü yardımcı, dinî-mitolojik yardımcı vb. adlar kullanılmıştır. Her ne kadar farklı şekilde adlandırılmış olsa da bu olağanüstü tip anlatılarda aynı rolü üstlenir. Bu tipin en belirgin özelliği ise ilahi vasfa sahip olmasıdır. Çalışmamızda İslamiyet öncesi döneme ait olan Bovay tipinin İslamiyet'in kabulü ile birlikte nasıl Hızır

kılavuz tipine dönüştüğü üzerinde durulacaktır. Ayrıca adaptasyona uğrayan kılavuz tipinin işlevsel bakımdan herhangi bir değişime uğrayıp uğramadığı üzerinde de durulacaktır.

Çalışmamız Uygur Sihir masallarıyla sınırlandırılmıştır. Sihir masalları ifadesinin kullanılmasının sebebi ise Uygur bilim insanlarının böyle bir sınıflandırma yapmış olmalarıdır. Uygur halk edebiyatı kitaplarında veya dergilerinde Mehmet Eysan, Osman İsmayil ve Ablimet Sadik'in masalları sınıflandırma şekilleri baz alınmıştır. Adını saydığımız bilim insanları Uygur masallarını şu şekilde sınıflandırmışlardır: Sihirli Masallar, Hayvan Masalları, Gerçekçi Masallar, Hicvi Masallar.³ Çalışma için öncelikle Türkiye'de ve Doğu Türkistan'da yayımlanan 872 Uygur masal metni içinde taranmıştır. Metin merkezli yapılan çalışmamızda kullanılan sihir masalları 1979-1988 ile 1980-1997 yılları arasında Şincan Halk Neşriyatı tarafından yayımlanan seri kitaplardan alınmıştır (Bu kaynakların büyük bir kısmı 2006 yılında Abdurrahim Ebey ve Eşmet Emin tarafından tekrar düzenlenerek yayına harılanmıştır). Çalışmanın örneklemini Uygur sihir masalları ile sınırlandırılmıştır. Masal metinleri ağırlıklı olarak şu kitaplardan alınmıştır: Bulbulgoya, Ecdiha Yigit, Kiliç Batur, Méhri Nıkab, Uygur Halk Çöçekliri 2, Uygur Halk Çöçekliri 4. Uygur Halk Çöçekliri 5, Uygur Halk Çöçekliri 8, Yèril Tèşim Yèril. Metin içinde atıflar gösterilirken masal metninin alındığı kaynak kitabın editörü belli değil ise UHÇ şeklinde kısaltılarak kullanılmıştır. Örneğin Uygur Halk Çöçekliri 4, "UHÇ 4" şeklinde kısaltılarak kullanılmıştır. Çalışmanın sadece Uygur sihir masallarıyla sınırlandırılması, diğer Türk topluluklarına ait sihir masalları ile karşılaştırılarak incelenmemesinin asıl amacı Uygur masallarını odak noktası yapmak, Uygur masalları ile ilgili çalışma yapmak isteyen bilim insanlarına yardımcı olmaktır.

1. İlahi Obraz

Uygur halk anlatı geleneğinde "obraz" tip veya karakter anlamında kullanılmaktadır. İlahi Obraz ise ilahi vasfa sahip tip/karakter anlamına gelir. Masallardaki ilahi tipler ise periler ve Hızır'dır. Uygur masallarındaki Hızır tipine geçmeden önce diğer Türk toplumlarında Hızır ile ilgili kısa bilgi vermek yerinde olacaktır.

Türk inanç sisteminde yer alan mistik varlıklar ve karakterlerin birçoğu sonraki dönemde de varlığını sürdürmüş, İslam dininin kabulünden sonra da gelişerek yenilenmiş destanlarda bu mistik varlıklar yeniden doğmuş gibi hayat bularak şekillenmeye ve yaşamaya başlamıştır. Aslında Hızır ve Aksakallı yerine ve görevine göre aynı işlevleri gerçekleştiren mistik karakterlerdir (Asker, 2021: 105). İslamiyet'ten önceki Türk inançları arasında da Hızır⁴ benzeri varlıkları görmek mümkündür. İslamiyet'in kabulü ile birlikte Türkistan sahasındaki Kızıl olarak bilinen varlık; temiz kalpli insanlara yardım eden, onları her türlü kötülükten koruyup kollayan ve onlara kut veren ilahi bir tiptir (Çetin, 2002: 33-34). Eski Türklerde yolcuların yardımcısı olan boz atlı yol iyesi ile ilahî kaynaklı olduğu kabul edilen Kızıl, Türklerin İslamiyet'i kabulleriyle birlikte Hızır kültüyle özdeşleşmiştir (Gülten, 2017: 95). Uygurlar bu ilahi karakterler için ilahi obrazlar ifadesini kullanırlar.

³ Daha fazla bilgi için bkz. (Eysan, 1986), (İsmayil, 1998), (Sadık, 1995), (Sadık, 2015), (Gökbulut, 2010).

⁴ Hızır için bkz. (Ocak, 1999).

Uygur halkbilimcilerinden olan Osman İsmayil ve Osman İsmayil Tarım tarafından hazırlanmış olan Uygur Halk Edebiyatı eserlerinde Hızır için genellikle Hızır Bovay ifadesi kullanılmıştır. Hızır Bovay masallarda ilahi karakterler (ilahi obraz) başlığı altında ele alınıp incelenmiştir. Uygur halk bilim çalışmalarında Hızır Bovay ifadesinin kullanılmış olması Hızır'ın yaşlı bir adam olduğunu anlatmak içindir. Uygurlar yaşlı, bilge, aksakallılar için bovay yaşlı kadınlar için ise momay ifadesini kullanılırlar.⁵ Bovay ve Momay aynı zamanda bilge, tecrübeli kişi anlamlarına da gelmektedir.

İlahi karakterler, masallarda sıkça karşılaşılan olağanüstü varlıklardır. Osman İsmayil bu varlıkların tamamının insanların fantastik düşüncelerinin birer sembolü olduğunu söyler. Bu fantastik karakterler kadim efsanelerdeki ilahi karakterlerin masallara girmiş şekilleridir. Osman İsmayil'e göre masallarda ilahi karakterlere yer verilmezse olağanüstü durumların gerçekleşmesi mümkün olmaz. Çünkü olağanüstü işler için ilahi karakterlerin yardımına ihtiyaç vardır. İsmayil'in tespitlerine göre masallarda üç grup ilahi karakter vardır: Birinci gruptaki ilahi karakterler insanlar âleminde yaşarlar. Bunlar insanlara yoldaşlık eden ilahi tiplerdir. Perizatlar bu grupta yer alır. İkinci grupta yer alan ilahi karakterler perizatlardan kısmen farklıdır. Bu tipler insanlara ustalık yapar, onlara yol gösterir ve ihtiyaç duyduklarında ortaya çıkıp onlara yardım ederler. Hızır ve sihirbazlar /sihirgerler bu grupta yer alan tiplerdir. Üçüncü grupta yer alan ilahi karakterler ise insanlara zarar veren düşman tiplerdir. Yalmavuz, dev, ejderha vb. tipler bu grupta yer alır (İsmayil, 1998: 264-268). Osman İsmayil Tarım de Osman İsmayil'in tespitlerine katılır. Tarım'e göre ilahi karakterler kadim zamanda yaşayan insanların dini inançlarının ürünleridir. Bu inançsal bilgi zamanla masallara geçmiştir (2006: 144-160). Uygur halkbilimi çalışmalarında Yalmavuz⁶, dev, ejderha, kendi bir karış kuyruğu kırk karış olan mahlûk, Yekçeşm, Albastı, Şeytan, perizat, Hızır, sihirger ve Simurg birer ilahi karakter (ilahi obraz) olarak kabul edilmiştir. Bunların hepsi ilahi kökenlidir. Türk dünyası masalları sınıflandırılırken bu ilahi kökenli olağanüstü varlıklar ise kendi içinde tekrar sınıflandırılmışlardır. Örneğin; Yalmavuz, dev, ejderha, kendi bir karış kuyruğu kırk karış olan mahlûk, Yekçeşm, albastı ve şeytan olağanüstü düşman; perizat, Hızır, sihirger ve Simurg olağanüstü yardımcı sınıfında yer almaktadır. Zaman zaman sihirgerler ve bazı perizatlar olağanüstü düşman grubuna girmektedir. Fakat Hızır her durumda olağanüstü yardımcı grubunda yer alır. Daima yol göstericidir, darda kalanlara yetişip onları kurtarandır. Hızır'ın bir diğer belirleyici özelliği ise her zaman erkek olarak tasvir edilmesidir.

Campbell'e göre erkek biçiminde görülen doğaüstü yardımcıları vardır. Bu yardımcıları; kahramanın ihtiyaç duyacağı tılsımları ve öğütleri sağlayacak büyücü, keşiş, çoban ya da demirci olabilir. Daha yüksek mitolojiler, bu rolü rehber, öğretmen veya ruhları öte dünyaya aktaran kişi figüründe geliştirir (Campbell, 2010: 89). Halk anlatılarında kahramanın başı ne zaman dara düşse ya da macera yeni bir sürece girecek olsa bu durumu kolaylaştıran insan ya da hayvan görünümlü bir figür aksiyona katılır. Campbell bunu *doğaüstü yardımcı* olarak adlandırır. Bu yardımcıları, anlatı kahramanına, aşacağı engeller ve zorluklar için tılsımlar sağlayan koruyucu bir güç olarak tasvir edilmiştir. Bunlar genellikle yaşlı bir kadın ya da adam olarak tasvir edilmiştir. Ağırıklı olarak doğaüstü yardımcıları eril olarak karşımıza çıkar. Jung, bunları yaşlı adam kılığında ortaya çıkan *ruh* olarak tanımlarken V. Propp bunları *büyülü*

⁵ Bovay; ihtiyar, yaşlı. Momay; yaşlı kadın (Necip, 2013: 49, 275).

⁶ Yalmavuz için bkz. (İnayet, 2007).

*yardımcılar*⁷ şeklinde adlandırmıştır (Özkan, 2010: 82). Hızır ve derviş, masallarda genellikle somut biçimde tasvir edilmez. Ak sakallı, ak saçlı ihtiyar şeklinde ortaya çıkan Hızır olduğunu ise masal kahramanı işi bittikten ve ihtiyar ortadan kaybolduktan sonra anlar (Günay, 1983: 24). Hızır ve İlyas bazen tek bazen ise iki farklı ilahi varlık olarak ortaya çıkar. İlyas çöle, Hızır ise su ve karalara hükmedendir. Hızır karşılaştığı insanları sınavarak onları doğru yola sevk eder. İslam dini rivayetlerine göre Hızır darda kalanlara yardım edendir. İnsanlara baht verendir. Hızır abıhayattan içtiği için ölümsüzdür. Dini rivayetlere göre Hızır danışılan kişidir. O, aciz müminlere yardım edendir.

Başkahraman dışındaki her tip, her kahraman yardımcı kahraman değildir. Bir milletin inanç ve bağımsızlık idealini şahsında toplayan bir tip olarak başkahramanın gerçek ya da ruhani âlemden kendisine yardım etmesi için seçilmiş ya da gönderilmiş yardımcıları vardır (Köksel, 2012: 74). Eski Türk kahramanlık destanlarındaki yardımcı hami karakterler hep kahramanın yanındadır. İslam dininin kabulünden sonra bu karakterler şekil değiştirerek İslami görünüme bürünmüştür. Bu karakterlerin başında Hazreti Ali gelmekte ve kimi zaman Hızır, kimi zaman aksakalı olarak destandaki görevini icra eder. Onun yardımcıları kalenderler, erenler vs. evliya tipleridir (Asker, 2021: 107). Umay Günay kahramanın karşısına çıkan ve kahramana yardımcı olan tiplere *yardımcı ve verici tipler* adını verir. Bu tipleri ise: a) Dini temele dayalı yardımcıları (derviş ve Hızır), b) Olağanüstü niteliğe sahip yardımcıları (Zümrütü Anka Kuşu, konuşan atlar, periler, çok yiyip içen ve dağları yerinden kaldıran olağanüstü güce sahip insanlar), c) Tilki, sıçan, yılan, karınca, bülbül, atmaca, kara köpek vb. hayvan kılığına girip kahramanla evlenen yardımcıları olmak üzere üç gruba ayırır (1983: 21-32). Behiye Köksel ise Dede Kitabı'ndan hareketle olağanüstü yardımcı tipleri sınıflandırırken Dede Korkut'u, Hızır'ı ve çobanı *dinî-mitolojik yardımcıları* başlığı altında ele alıp inceler (2012: 75). Bu sınıflandırmalara göre Hızır Bovay, dini temele dayanan mitolojik yardımcı bir tiptir.

2. İlahi Obrazların İşlevi

Hızır, Uygur sihir masallarında sıkça karşılaşılan ilahi bir karakterdir. Türler arası geçişle efsane başta olmak üzere menkıbe, memorat gibi inanç anlatılarının tamamında kut taşıyan bir karakter olarak Hızır yer alır. Dini-mitik yardımcı rolünde Hızır kültüyle ortaklıklar ve süreklilik barındırarak ata kültüründen veli kültürüne inancın sürekliliği içerisinde kült sahibi dini karizmatik şahsiyetlerin bolluk-bereket, sağaltma, ihsan verme gibi rollerle anlatı içerisinde işlevlendirildikleri ve kut aktarımı gerçekleştirdikleri görülür (Akın, 2021: 119-121). Benzer şekilde masallarda Hızır, aksakallı yaşlı (Bovay) bir adam şeklinde darda ve zorda olanlara yardımcı olarak tasvir edilir. Dolayısıyla Hızır'la karşılaşmak en büyük şanstır. O, masal kahramanına hemen yardım etmez. Kahraman cevri cefa çektikten sonra, yani birçok sınavdan geçtikten sonra Hızır'ın yardımına nail olur. Masal kahramanı Hızır'ın yardımıyla en zor işleri yapar. Hızır olağanüstü gücüyle kahramanı destekleyip onun muvaffak olmasını sağlar. “Dul Hatun ile Bala” adlı masalda Hızır sihir yapar. Hızır'ın yapmış olduğu sihir sayesinde kahraman her şeyin dilini öğrenir (Tarım, 2006: 154-157). İnsanlara yardımcı olan ilahi karakterler (Hızır ve sihirgerler) insanlarla birlikte yaşamazlar. Fakat buna rağmen insanlar âleminde oldukça etkilidirler. Bu tipler kahraman ne zaman dara düşse ortaya çıkıp ona yardım

⁷ Daha fazla bilgi için bkz. (Propp, 2001).

ederler. Bu ilahi varlıkların yardımı olmadan kahramanın düşmüş olduğu zor durumdan kurtulması mümkün değildir. Anlatıcılar, bin bir güçlük çeken temiz yürekli (ak gönüllü) insanları ödüllendirmek için bu ilahi varlıkları anlatıya sokar. Temiz yürekli, saf insanları ilahi varlıkların yardımıyla başarıya ulaştırır (İsmayil, 1998: 264-268). Osman İsmayil'e göre masalarda yer alan Hızır, halkın kolektif aklının sembolüdür. Yalçinkaya'ya göre Hızır; yolunu kaybeden yol gösteren, zorda kalana yardım edendir. Bu vasıflara sahip olan Hızır, masal kahramanının karşısına genellikle yaşlı adam veya derviş kılığında çıkar. Bazen de kahramanın rüyasına girer. Hızır'ın duasını alan her türlü kaza ve beladan korunur. Masallarda olağan üstü yardımcı tip olan "Hızır" yerine Bovay, yaşlı adam, derviş, ak sakallı vb. isimler kullanılır. Bunların hepsinin vasfı Hızır ile aynıdır (Yalçinkaya, 2019: 47).

İlahi varlıkların (Hızır, Bovay, perizat, derviş) masallardaki işlevi kahramanın ihtiyaç duyduğu bilgiyi, gücü ve sihirli nesneleri vermektir. Osman İsmayil'in tespitlerine göre bu karakterler birer yardımcı tiptir. Bu ilahi varlıklar masal kahramanına çeşitli sihirli nesneler verip onların hayatta kalmasını, düşmanlarının ise ortadan kaldırılmasını sağlar. "Kayna Çögün" masasında Hızır, yoksul yiğide istenilen her türlü şeyi çıkarabilen bir çögün (ibrik) verir. "Halbanum" adlı masalda ise Hızır Bovay, yiğide Hz. Süleyman'ın insanı görünmez yapan kalpağını ve kaftanını verir. Hızır Bovay, zamanı ve mekânı aşandır. Her türlü sırra vakıf olandır. Ağaç At, Bulbulgoya ve Halbanum masallarında Hızır, kahramana devler diyarına nasıl gidebileceğini, orada ne yapması gerektiğini ve nasıl geri döneceği hakkında bilgi verir (İsmayil, 1998: 264-268). İlahi obrazlardan olan Bovay/Hızır'ın masallardaki en baskın işlevi kahramana yardım ederek onun çıkmış olduğu yolculuğu sağ salim tamamlamasını sağlamaktır. Hızır Bovay'ın masal kahramanına yardım etmesi, onu yönlendirmesi, yolculuğunda muvaffak olması için ona bazı sihirli nesneler vermesi masal kahramanının sıradan bir insan olmadığını, ilahi güç tarafından ödüllendirildiğinin kanıtıdır. Burada masal anlatıcıları veya yaratıcılarının dini bilgiyi kuşaktan kuşağa aktarmak gibi bir gayesinin olduğu, aynı zamanda sosyal mesaj verip dinleyicileri etkilemek gibi amaçlarının olduğu da söylenebilir. Masalların sadece eğlendirmek ve hoşça zaman geçirmek dışında eğitmek, sosyal değerleri öğretmek, geleneğin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamak gibi işlevleri de vardır. Kahraman erdemli, dürüst, cesaretli, amacı uğruna hiç düşünmeden yola düşecek kadar cesaretli biridir. Bütün bunların elbette bir ödülü olmalıdır. İlahi bir varlık tarafından korunup kollanması onun doğru yolda olduğunun kanıtıdır. Topluma verilmek istenen asıl mesaj ise tam da budur. Ayrıca Hızır Bovay geçmişteki inanç sistemi ile yakın zamandaki inanç sistemi arasında bağ kuran ilahi bir varlıktır. Geçmişte farklı adlarla aynı vasıflara sahip olan ilahi yol göstericilerin (Yol İyesi, Yaşlı Bilge Adam, Ala atlı Yol Tanrısı, Bovay vb.) İslamiyet'le birlikte varlığını devam ettirdiğinin kanıtıdır. Buradaki asıl işlev ise geleneğin geçmişten geleceğe aktarılmasıdır. Geçmiş ile bağı kopan toplum hafıza kaybına uğrar. Köksüz bir toplum ise yok olmaya mahkûmdur. Bu sebepten toplumlar geçmişlerine sıkı sıkıya bağlı kalırlar. Geçmişle bağ kuran geleceğe de uyum sağlayan değişip dönüşmeye uygun olan unsurla ise tıpkı Hızır Bovay gibi tipler anlatı geleneğinde daha rahat kendilerine yer bulup nesilden nesile aktarılma şansına sahip olur.

3. Uygur Sihir Masallarında Bovay

Bu kısımda toplam on altı Uygur sihir masalı ele alınıp incelenmiştir. Hızır'ın gerçekçi masallar, halk hikâyeleri, efsane veya destanlarındaki kullanıma yer verilmemiştir.⁸ 872 masal metni taranmıştır. Seçilen masal metinleri ise 1979-1988 ile 1980-1997 yılları arasında Şincan Halk Neşriyatı tarafından yayımlanan seri kitaplardan alınmıştır. Masal metinleri ağırlıklı olarak şu kitaplardan alınmıştır: Bulbulgoya, Ecdiha Yigit, Kiliç Batur, Méhri Nişab, Uygur Halk Çöçekliri 2, Uygur Halk Çöçekliri 4, Uygur Halk Çöçekliri 5, Uygur Halk Çöçekliri 8, Yéril Têşim Yéril. Metin içinde atıf gösterilirken hazırlayanı belli olmayan “Uygur Halk Çöçekliri” adlı kaynak kitaplar sayı numarası (UHÇ 2) ile birlikte verilmiştir. Bu kitapların seçilmesindeki amaç Uygur Türklerine ait bu kaynakların Türkiye’de bilinmesi, bu alan ile ilgili yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesidir. Seçilen on altı masal metni çalışmanın örneklemeine cevap verecek nitelikte olduğundan sayı çalışmanın kapsamını aşmamak için artırılmamıştır.

Uygur sihir masallarında Hızır, özellikle masal kahramanın koruyucusu ve yol göstericisidir. Hızır, bazen rüyasına girerek bazen de karşısına çıkarak kahramana yol gösterir veya bilgi verir.

Türk destanlarındaki yardımcı bilge; kahramanın ve onun temsil ettiği topluluğun başvurduğu önemli bir tiptir (Köksel, 2012: 77). *Baki'nin Söz Satın Alışı* (UHÇ⁹ 8, 1988: 44-88) adlı Uygur masalında kılavuz üç farklı zamanda ve mekânda Baki'nin karşısına yaşlı adam kılığında çıkar. Baki bu yaşlı adamdan biner altın karşılığında bilgi satın alır. Kılavuz burada bilge kişi olarak ortaya çıkar. Masal kahramanına vermiş olduğu bilgi sayesinde kahraman üç sefer ölümden kurtulur.

Hızır da derviş gibi, zaman zaman masal kahramanlarının rüyalarına girerek, onlara yardım eder. İslami kaynaklara doğrudan doğruya bağlı olan, Derviş ve Hızır isimlerini taşıyan her iki tipin de halk inançları arasında yaşadıkları biçimde, aynen masallara aktarıldıklarını görmekteyiz. Bu iki tip de masalcı muhayyilesinin hâsıl ettiği hayali tipler değil, halkın dini inançlarıyla yaşattığı ve gerçekte de ümit bağladığı ve güvendiği tiplerdir (Günay, 1983: 23). Uygur sihir masallarında ise bazen doğrudan kahramanın karşısına çıkar bazen de rüyasına girerek ona yardımcı olur.

Uygur sihir masallarında rüyalar her zaman kahramana gelecekte haber verir, ona nasıl davranması gerektiğini söyler, yol gösterir ve bilgi verir. Rüyalarda görülen Hızır, derviş veya yaşlı adam, kılavuzdurlar ve kahramana yol gösterir, uyarır ne yapması gerektiğini söylerler (Yalçinkaya, 2021: 485). Rüya da bilgi alma Uygur sihir masallarında oldukça sık kullanılan bir motiftir. Genellikle Hızır, masal kahramanına rüyada bilgi verir. *Kara Niyetli Karındaş* (Ablimit, 1999: 283-291) adlı masalda Abdulresul ile kız kardeşi Perizat, sürgün edilirler. Abdulresul yolda uyur ve rüyasında ak sakallı yaşlı adam ona sihirli yüzüğü nasıl elde edeceğini söyler. *Melike Kanhor Hikâyesi* (Zaman ve Şavdur, 1999: 291-305) adlı masalda çocukları olmayan padişah, çocukları olsun diye Allah'a dua ettikten sonra uyur. Rüyasına giren

⁸ Uygur gerçekçi masallar, halk hikâyeleri, efsane ve destanları için bkz. (Zunun ve Rahman, 1982), (Eysan, 1986), (Sadık, 1995), (Sadık, 1995), (İsmayil, 1998), (Tarim, 2006), (İnayet, 2007), (Gökbulut, 2010), (Mehmet, 2011), (İnayet, 2013), (İnayet, 2014), (Yeniasır ve Gökbulut, 2017), (Öger, 2021).

⁹ UHÇ bu kısaltma Uygur Halk Çöçekliri için kullanılmıştır.

nur yüzlü bir kişi, dualarının Allah tarafından kabul edildiğini müjdelere, ayrıca başucuna bir elma koyduğunu, karısıyla bölüşerek yemelerini, yedikten sonra aynı yastığa baş koyup uyumalarını söyler. Padişah uyanır, rüyasında gördüğü elmayı başucunda bulur. Denildiği gibi eşiyle bölüşerek yerler. *Bir Perizat'ın Sureti* (Zunun ve Mömin, 1999: 222-234) adlı masalda şehzade resimde görüp âşık olduğu kızı aramaya çıkar. Yolda uyuya kalır. Onu uykusundan uyandıran kişi ise ak sakallı yaşlı bir adamdır. Şehzade, başından geçenleri anlatınca ak sakallı yaşlı adam aradığı kızın periler padişahının kızı olduğunu, oraya ise ancak devlerin uçan atıyla gidilebileceğini söyler; ayrıca bu uçan atı nasıl yakalayabileceğini de söyleyerek ortadan kaybolur. Her üç masalda da Hızır adı geçmez, bunun yerine ak sakallı yaşlı adam ve nur yüzlü kişi ifadeleri kullanılmıştır. Fakat her ikisinin de işlevi Hızır'la aynıdır. Ak sakallı veya nur yüzlü şeklinde tasvir edilen tip ilahi obraz ve olağanüstü yardımcı tiptir.

Kahramana bilgi genellikle rüya yoluyla verilir. Yolculuk sırasında kahramanın uyuması olağanüstü yardımcının devreye girmesi için hazırlanan uygun ortamdır. Uyku bir nevi başka âlemlere geçiş kapısıdır. İlahi bilgiye ancak bu kapıdan geçtikten sonra ulaşılabilir. *Bülbülgoya* (Ebey ve Emin, 2006b: 60-78) masalında padişahın üç oğlu babaları için Bülbülgoya'yı aramaya çıkarlar. En zor yolu seçen küçük kardeş yol üstünde devlere ait olan bir bahçeye rastlar, yorgun olduğundan uyuya kalır. Rüyasında ak sakallı yaşlı adam ona yattığı yerin tehlikeli bir mekân olduğunu söyledikten sonra Bülbülgoya'yı nasıl ele geçireceği bilgisini verir. Bu masalda da küçük şehzadeye, bilgi rüyada ak sakallı tarafından yaşlı kişi tarafından verilir.

Hızır, iyileri ödüllendiren, darda kalanın yardımına koşandır. Hızır'ın duası Allah katında kabul olduğu için ne dilesse gerçekleşir. O lal olanların dilini çözen, hastaları iyileştirendir. Bazen de Tanrı ile kul arasında elçilik yapandır. Bu vasfıyla şamanı anımsatır. İnsanlar şamanlara Tanrı ile aralarında elçilik yapsınlar diye başvurmuşlardır. *İdikut Dağı Hakkında Rivayet* masalında Hızır, Nizamtay'ın rüyasına girer ve Tanrı'nın onu ejderhayı öldürmekle görevlendirdiğini söyler. Burada Hızır Tanrı'dan haber getiren bir elçidir (Yalçinkaya, 2021: 462). Nizamtay peygamber profiline uyan bir tiptir. Peygamberlerin bazıları çobandır. Onlara ilahi mesaj Allah'ın melekleri tarafından getirilir. Onların birer seçilmiş olduklarını gösteren bir de işaret verilir. Seçilmişliğin alameti olan bu işaret başlangıçta sır gibi saklanır. Nizamtay'a haberi rüyasında Hızır getirir. Aslında bu basit bir rüya değildir. Bu bir vizyondur. Çünkü Nizamtay uyandığında yanında Hızır'ın getirmiş olduğu Düldülü ve Zülfikar'ı görür. Bu da gördüğünün bir vizyon olduğunu gösterir.¹⁰ *Zirek* (Ebey ve Emin, 2006e: 249- 267) adlı masalda Zirek, rüyasında görmüş olduğu yaşlı adamdan ağabeylerinin Yalmavuz'un elinde tutsak olduğunu öğrenir. *Ağaç At* (Ebey ve Emin, 2006a: 264-290) masalında şehzade yorgunluktan uyuya kalır, rüyasında bir ihtiyar ona meyvelerin sihirli olduğunu söyler, eğer yere düşen kuru meyveleri yerse sakalından ve boynuzundan kurtulacağını söyler. Şehzade uyanınca ihtiyarın söylediklerini yapıp sakal ve boynuzdan kurtulur (Yalçinkaya, 2021: 420). Burada rüyada görülen kişi ihtiyar bir adamdır. Yol gösteren kılavuz tipidir.

Masal kahramanı, bilgi elde etmek için her zaman uyumak zorunda değildir. *Sihirli Elma* (Ebey ve Emin, 2006d: 255-284) masalında Ahmetcan, sihirli elmayı bulmak için devler

¹⁰ Uygur Sihir masallarındaki seçilmişler ve vizyonları için bkz. (Yalçinkaya, 2021).

diyarı olan yeraltına inmek zorundadır. Ahmetcan yeraltına nasıl ineceğini düşünürken aniden gökten inercesine önünde yaşlı bir adam peyda olur. Yaşlı adam Ahmetcan'a yeraltı diyarına nasıl ineceğini söyler. *Cadının Ölümü* (Zunun ve Mömin, 1999: 156-169) adlı masalda Şehzade Zar, seyahat etmek için yola çıkar ve yolu bir cadının şehrine düşer. Şehzade Zar, burada yaşlı bir adamla karşılaşır. Yaşlı adam (Bovay) sihir yapmaya yeteneği olan biridir (sihirger). O, Şehzade Zar'a herkesi ata ve eşeğe dönüştüren cadıdan nasıl kurtulacağını öğretir. Şehzadenin başı derde girdiğinde yaşlı adam sihir yaparak onu kurtarır. Bazen de şehzadeye nasıl korunacağı bilgisini verir. Bu masaldaki yaşlı adam, sihirbaz ve bilge bir tiptir. Cadının sihirle alt edemediği yaşlı adam iyi ve seçilmiş biri olduğundan mertebe olarak sihir yapabilen cadıdan daha üstündür. *Dindar Olmayan Hoca* (Ebey ve Emin, 2006c: 91-103) adlı masalda masal kahramanı Taban'a kurulan tuzağı yaşlı adam bozar. Hocası Taban'ı ortadan kaldırmak için ona zor bir görev verir. Bu görev Abıhayat suyunu içen geyiğin boynuna asılmış olan Hz. Süleyman İsmi Azam duasının yazılı olduğu sihirli muskayı almaktır. Bu muskayı açan küle dönecektir. Yaşlı adam Taban'ı uyarır ve onu ölümden kurtarır. Yaşlı adam aynı zamanda kutsal emanetlerin koruyucusudur.

Uygur masallarında ilahi obraz olan Bovay masallarda yaşlı adam şeklinde ortaya çıkar. Bu adam bazen devler diyarında yaşayan devlerin padişahı, bazen sihirbaz bazen de yolda karşılaşılan yol iyesisidir. Her üç durumda da bu yaşlı adam Bovay diye adlandırılır.

Bazı masallarda Bovay/ Hızır bilge rolündedir. Bilinmez soruların cevabı ondadır. Bir sorunun nasıl çözüleceğinin yolunu da o bilir. *Geyik Sultan* (Ebey ve Emin, 2006a: 69-93.) adlı masaldaki yaşlı adam bilge rolündedir. Sihirle geyiğe dönüştürülmüş kadını dualar okuyarak eski haline dönüştürür. Büyü bozulur ve geyik kadına dönüşür. Burada da görüldüğü gibi kimi zaman da yaşlı adam sihir bozabilen bir tip olarak ortaya çıkar. *Kan İçici Melike* (Ebey ve Emin, 2006c: 219-253) adlı masalda şehzade "Senever Gül'e ne yaptı, Gül Senever'e ne yaptı?" sorusunun cevabını bulmak için Kuhikap'a gider. Sorunun cevabını bir tek devler diyarı olan Kuhikap'ta yaşayan devler padişahı olan yaşlı adam bilmektedir. Devler diyarı olan Kuhikap'ın padişahı yaşlı adamdır. Buradaki Bovay insan hayatını kurtaracak bilmecenin cevabını bilen tek kişidir. *Mestan Kempir* (Ebey ve Emin, 2006b: 18-40) adlı masalda, kahraman devler diyarına giderken yolda ak sakallı, uzun asalı yaşlı bir adama rastlar. Yaşlı adam, çocuğa devler diyarına giderken ne yapması gerektiğini anlatır. Böylece çocuk, devler tarafından öldürülmeden sağ salim evine geri döner. Bu masaldaki Bovay yol gösteren iyedir. *Perizat Kız* (UHÇ 8, 1988: 280-285) adlı masalda şehzade, Simurgun yardımıyla başka bir diyara gider. Orada ak sakallı yaşlı bir adamla uzun yıllar yaşar. Yaşlı adam, şehzadenin Perizat'ı bulması için onu kendi pirine yollar. Yaşlı adamın piri şehzadeye sihirli asayı verir. Burada Bovay kutsal emanetin koruyucusudur. Hızır, Tanrının yeryüzünde dolaşan güçlü ve yardımsever elçisidir. Bunalan masal kahramanlarının yardımına yetişen, onları sıkıntıdan kurtaran, gitmek istedikleri yere bir anda ulaştırandır. Hızır aniden ortaya çıkar, işi bittikten sonra da gözden kaybolur (Günay, 1983: 24). *Minku Batur* (Ebey ve Emin, 2006b: 138-200) masalında Minku çocukken Hızır tarafından vücudu sıvazlanır. Bu da ona olağanüstü güç verir. *Geyik Sultan* (Ebey ve Emin, 2006a: 69-93) masalında şehzade, lal olan sevgilisi için ağlayarak dua eder. Hızır aniden ortaya çıkar. Hızır, şehzadenin gözyaşından alıp kızın diline sürer, kız dile gelir. Burada Hızır şifacı, tabiptir.

Bütün masallarda Bovay, Hızır her zaman erkek olarak tasvir edilmiştir. *Altının Gömülmesi ve Bu Âdetin Yayılması* adlı masalda Hızır’dan Bovay diye bahsedilir. Hızır; alnından nur saçan, bembeyaz sakallı, elinde tuttuğu değneğe yaslanmış ulu bir dede (Gökbulut, 2010: 251) şeklinde tasvir edilmiştir.

Bovay, Hızır, ak sakallı, nur yüzlü yaşlı adam şeklinde tasvir edilen ilahi obraz, kahramana yardım eden, ilahi mesaj getiren, kutsal/sihirli emanetlerin taşıyıcısı veya koruyucusu olan olağanüstü yardımcı, kılavuz tiptir.

Sonuç

Uygurlar arasında günümüzde olağanüstü özelliği olmayan yaşlı erkekler için Bovay sıfatı kullanılmaktadır. Bu sebepten eski zamanda yaratılmış fakat yakın zamanda derlenip yazıya geçirilmiş masallarda, derleyiciler veya editörler tarafından kılavuz olan Bovay, bilinçli olarak Hızır şeklinde düzeltilerek yazıya geçirilmiştir. 10. yüzyılda İslamiyet’i kabul eden Uygurlar bilinçli olarak İslami unsurları hızla masallara sokmuşlardır. Amaç İslamiyet’i sözlü gelenek ürünleriyle daha geniş halk kitlelerine yaymaktır. İlahi özellikleri olan Bovay’ın Hızır olarak güncellenmesini bunun örneklerinden biridir.

İlahi özelliği olmayan yaşlı adamlar için de “bovay” ifadesi kullanılmıştır. Yakın zamanda yazıya geçirilen masal metinlerinde sıklıkla “Hızır Bovay” ya da sadece “Hızır” ifadesi kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu yolla ilahi özelliği olmayan yaşlı adam ile olağanüstü yardımcı bir tip olan ilahi obrazı birbirinden ayırmak amaçlanmıştır. Böylece yaşlı olan sıradan insan ile ilahi vasfı olan olağanüstü varlık anlam kargaşasına mahal vermeden birbirinden ayrılmıştır.

Bovay, Hızır Bovay veya Hızır ilahi bir obrazdır. Bu ilahi obraz masallarda kahramanın karşısına farklı şekillerde çıkar. Bazen kahraman rüyasında bu tipleri görür. Bu rüyaların bazıları vizyon niteliği taşımaktadır. Rüya gören masal kahramanı kalktığında rüyanın etkisinin halen devam ettiğini görür. Nizam Tay rüyasında Hızır’ın kendisine bir at verdiğini, uyandığında ise atın yanı başında olduğunu görür. Bu bir vizyondur. Bir diğer durum ise kahraman; zorda kaldığı durumlarda, yol ayrımlarında vb. durumlarda, hiç umulmadık bir zamanda bu ilahi tip ile karşılaşır. Her durumda bu tip kılavuz, yol gösteren, akıl veren ya da kahramana sihirli nesne veren kişidir.

Bovay, Hızır Bovay veya Hızır tipi masalda kahramanın olağanüstü yardımcısıdır. Bovay vb. olağanüstü yardımcıların olmadan masaldaki olağanüstü durumların çözülmesi pek de mümkün olamaz. Bu tip herkesin karşısına çıkan yardımcı bir tip değildir. O sadece temiz insanların karşısına çıkar. Onun yardımıyla ak gönüllü kahraman yolculuğunda muvaffak olur. Böylece masal dinleyicisi Hızır’ın yardımına muvaffak olan kişinin iyi bir tip olduğunu anlamış olur.

Eski inanç sistemlerindeki kam, ak şaman olan bu kılavuz tip tek Tanrılı dinlerin kabulüyle birlikte adaptasyona uğrayarak nebi ya da veli tipine dönüşmüştür. Buna dirençli kültür unsuru denir. Bovay adaptasyona uğrayarak yaşamaya devam etmiş bir dirençli kültür unsurdur. İslamiyet’in kabulüyle birlikte Bovay Hızır tipine dönüşerek yaşamaya devam etmiştir. Böylece eski inançlar yeni inanç sistemiyle harmanlanmıştır. Eskiden yol gösteren, insanları

felaketlerden koruyan bu koruyucu iye, sonraki dönemlerde Hızır tipinde yaşamaya devam etmiştir. Bütün bu tiplerin işlevi aynıdır. Hepsisi birer kılavuzdur.

Hızır Bovay'ın masal kahramanına yardımcı olması, masalın düğüm noktasında ortaya çıkıp gerek akıl vermesi gerekse sihirli nesneler vermesi kahramanın seçilmiş olduğunun kanıtıdır. Çeşitli sınavlardan geçtikten sonra erdemli ve dürüst biri olduğunu kanıtlayan kahraman artık ilahi güç tarafından seçilmiş ve ödüllendirilmiş biridir. Burada masalın eğitimsel ve sosyal işlevi devreye girer. İlahi karakterin ortaya çıkması sadece sıradan bir düğüm çözme olayından ibaret değildir. Toplum bu yolla hem dinî değerlerden haberdar edilir hem de sosyal değerler bu yolla öğretilmiş olur. Sonuç olarak masal anlatımı sadece güzel ve eğlenceli zaman geçirmek için yapılmaz. Bu sebepten masalların eğitimsel işlevi de son derece önemlidir.

Kaynakça

- AKIN, Bülent (2012). "Alpamiş Destanı'nda Hz. Ali Tasavvuru", *Millî Folklor*, S. 96, s. 19- 29.
- AKIN, Erdem (2021). "Sanal Ortamda Veli Kültünün Yeniden İnşası: Hacı Bektaş Veli Örneği", *Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 11, S. 4, s. 118-134.
- ASKER, Naile (2021). "Göroğlu Destanında Mistik ve Hami Yardımcılar: Hazreti Ali, Kalenderler, Erenler, Aksakallar", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S. 97, s. 95- 110.
- AYDIN, Mehmet (1986). "Türklerde Hızır İnancı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Fakültesi Dergisi*, S. 2, s. 51-77.
- BAYAT, Fuzuli (2012). *Türk Mitolojik Sistemi (Kutsal Dişi- Mitolojik Ana, Umay Paradigmasından İlkel Mitolojik Kategoriler İyeler ve Demonoloji)*. II Cilt, 2. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- CAMPBELL, Joseph (2013). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (çev. Sabri Gürses). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- ÇETİN, İsmet (2002). "Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır'dan Hızır'a Geçiş", *Millî Folklor*, S. 54, s. 30-34.
- ÇINAR, Ali Abbas (2020). "Alevilerde Hızır Kültü ve Ritüelleri", *Millî Folklor*, S. 126, s. 63-74.
- DÖĞÜŞ, Selahattin (2015). "Anadolu'da Hızır-İlyas Kültür ve Hıdırellez Geleneği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S. 74, s. 77-100.
- DUMAN, Mustafa (2012). "Bozkurttan Hızır'a Türk Halk Anlatımlarında Kılavuz", *Millî Folklor*, S. 96, s. 190-201.
- EBEY, Abdurrahim ve Ehlmet Emin (haz.). (2006a). *Yeril Têşim Yeril Uyğur Helk Çöçekleri*. Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı.
- EBEY, Abdurrahim ve Ehlmet Emin (haz.). (2006b). *Bulbulgoya Uyğur Helk Çöçekleri*. Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı.
- EBEY, Abdurrahim ve Ehlmet Emin (haz.). (2006c). *Ecdiha Yigit Uyğur Helk Çöçekleri*. Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı.
- EBEY, Abdurrahim ve Ehlmet Emin (haz.). (2006d). *Kiliç Batur Uyğur Helk Çöçekleri*. Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı, s. 255-284.
- EBEY, Abdurrahim ve Ehlmet Emin (haz.). (2006e). *Méhri Nıkab Uyğur Helk Çöçekleri*. Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı, s. 249- 267.
- ERK, Zohre Abdulvahit (2022). "Uygur Halk Masallarında Hızır Motifi", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 19, s. 60-67.
- EYSAN, Mehmet (1986). "Uygur Helk Çöçekleri Toğrisida Bazı Karaşlirim", *Miras Dergisi*, S. 3, sy.
- GENNEP, Arnold Van (1929). *La Formation des Légendes*. (éd. Ernest Flammarion). Paris.
- GÖKBULUT, Burak (2010). "Kıbrıs Türk masalları ile Uygur Türk masallar üzerine karşılaştırılmalı bir araştırma (inceleme-metinler)". Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- GÜLTEN, Sadullah (2017). "Hızır-İlyas Zaviyeleri, Aya Yorgi ve Bektaşiler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 83, s. 81-100.

- GÜNAY, Umay Türkeş (1983). “Türk Masallarında Geleneksel ve Efsanevî Yaratıklar”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, s. 21-46.
- İNAYET, Alimcan (2007). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz/ Celmoğuz*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- İNAYET, Alimcan (2013). *Uygur Halk Destan 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İNAYET, Alimcan (2014). *Uygur Halk Destan/Hikâyeleri Üzerinde İncelemeler*. İstanbul: Gece Kitaplığı.
- İSMAYİL, Osman (1998). *Helk Eğiz Edebiyatı Hekhide Umumiyy Bayan*. Urumçi: Şıncañ Helk Neşriyatı.
- KILIÇ, Ebru (2014). “Uygur Türklerinin Destan ve Halk Hikâyelerinde Hızır Tipi”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 4, s. 45-55.
- KÖKSEL, Behiye (2012). “Dede Korkut Kitabı’nda Dinî-Mitolojik Yardımcı Kahraman Motifi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 1, s. 73-88.
- KURBAN, Nur Ahmet (2017). “Uygur Türklerinin Dinî Kültürü ve İslâm Medeniyetine Katkıları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 63, s. 267-281.
- MEHMET, Abdulkhakim (2006). “Uygur halk destanları (icra merkezli ve karşılaştırılmalı bir araştırma)”. Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- MEHMET, Abdulkhakim (2011). *Uygur Halk Destanı Çın Tömür Batur (İnceleme-Metin)*. İzmir: Egetan Basım Yayın.
- MEHMET, Osman (1998). *Helk Eğiz Edebiyatı Üzerine*. Urumçi: Şincang Helk Neşriyatı.
- NECİP, Emir Necipoviç (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. 3. Baskı. (çev. İklil Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1999). *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır İlyas Kültü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 39-40.
- ÖGER, Adem (2021). *Uygur Efsaneleri (İnceleme ve Metinler)*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- ÖZKAN, Tuba Saltık (2010). “Bamsı Beyrek ve Bey Böyrek Anlatılarında Arketip İmgeler”, *Milli Folklor*, S. 85, s. 81-90.
- PROPP, Vladimir (2001). *Masalın Biçimbilimi*. İstanbul: Om Yayınları.
- SADİK, Ablimet (2015). *Cungo Helk Çöçekleri Toplimi Şıncañ Tomliri II, III, IV ve V. Ciltler*. Urumçi: Şıncañ Üniversitesi Neşriyatı.
- SADİK, Mehmetcan (1995). *Uygur Halk Ağız İcadı Üzerine*. Urumçi: Şincang Neşriyatı.
- SADİK, Muhemmetcan (1995). *Uygur Helk Eğiz Edebiyatı Hekhide*. Urumçi: Şıncañ Helk Neşriyatı.
- SADİK, Ablimit (haz.). (1999). *Uygur Helk Çöçekliri 2*. Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı.
- TARİM, Osman İsmayil (2006). *Uygur Şehirlik Çöçekliri Hekhide Tetkikat*. Urumçi: Şincan Üniversitesi Neşriyatı.
- Uygur Helk Çöçekliri 8* (1988). Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı.
- YALÇINKAYA, Fatoş (2019). “Uygur Sihar Masallarındaki İslamî Unsurlar”, *Ege Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, s. 43-54.
- YALÇINKAYA, Fatoş (2021). “Uygur Masallarındaki Seçilmişler ve Rüyalari”, *Motif Akademi Halkbilim Dergisi*, S. 35, s. 895-908.
- YALÇINKAYA, Fatoş (2021). *Uygur Sihar Masallarının Tip ve Motif Yapısı (İnceleme)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- YENİASIR, Mustafa ve Burak Gökbulut (2017). “Eğitimsel Açidan Uygur ve Kıbrıs Türk Masal Kahramanları Bağlamında İletilen Olumsuz Mesajlar”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 38, s. 307-324.
- ZAMAN, Nurmuhemmet ve Turğan Şavdur (haz.). (1999). *Uygur Helk Çöçekliri 5*. Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı.
- ZUNUN, Mehemmet, RAHMAN, Abdulkérım (1982). *Uygur Helk Eğiz Edebiyatiniñ Asasliri*. Urumçi: Şıncañ Helk Neşriyatı.
- ZUNUN, Siyit ve Abdurrahman Mömin (haz.). (1999). *Uygur Helk Çöçekliri 4*. Urumçi: Şincan Helk Neşriyatı.

Çalışmanın yazarı/yazarları “COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” çerçevesinde aşağıdaki hususları beyan etmiş(ler)dir:

Etik Kurul Belgesi: Bu çalışma için etik kurul belgesi gerekmemektedir.

Finansman: Bu çalışma için herhangi bir kurum ve kuruluştan destek alınmamıştır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmanın araştırılması ve yazımı esnasında destek veya fikirlerine başvuru herhangi bir kişi bulunmamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarın Notu: Bu çalışma Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsünde tamamlanan “Uygur Sihar Masallarının Tip ve Motif Yapısı Bakımından İncelenmesi” adlı doktora tezinden üretilmemiştir.

Katkı Oranı Beyanı: Bu makalenin tüm bölümleri tek bir yazar tarafından hazırlanmıştır.

Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-Gayriticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

The author / authors of the study declared the following points within the framework of the “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Funding: No support was received from any institution or organization for this study.

Support and Acknowledgments: There is no person whose support or ideas are consulted during the research and writing of the study.

Declaration of Conflicting Interests: The author has no potential conflict of interest regarding research, authorship or publication of this article.

Author’s Note: This study is not derived from the doctoral dissertation titled Study on Character and Motif Structure of Uyghur Magic Tales at Ege University, Institute of Turkish World Studies.

Author Contributions: All sections of this article have been prepared by a single author.

Licence: Authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published as open access under the CC BY-NC 4.0 license.